

УДК 282 (477.4)

В. В. Павлюк,*кандидат історичних наук, професор кафедри країнознавства Національного університету "Острозька академія"*

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХІХ СТ.

У статті проаналізовано політику російського самодержавства по відношенню до Римо-католицької церкви на теренах Правобережної України в умовах інкорпорації регіону до Російської імперії, охарактеризовано мотиви і методи дії російського царату.

Ключові слова: *Римо-католицька церква, Російська імперія, духовництво, переслідування.*

Римско-католическая церковь в общественной жизни Правобережной Украины конца XVIII – первой трети XIX в.

В статье проанализирована политика российского самодержавия по отношению к Римско-католической церкви на территории Правобережной Украины в условиях инкорпорации региона к Российской империи, охарактеризованы мотивы и методы действий российского царизма.

Ключевые слова: *Римско-католическая церковь, Российская империя, духовенство, преследования.*

The Roman Catholic Church in public life of Right-Bank Ukraine at the end of the XVIII – the first third of the XIX century

The article analyzes the policy of Russian autocracy against the Roman Catholic Church on the territory of the Right-Bank Ukraine in incorporation the region into the Russian Empire, described the motives and methods of action of the Russian tsars.

Keywords: *Roman Catholic Church, the Russian Empire, the clergy, persecution.*

Значне місце в сучасній історичній науці України посідає проблема становища та особливостей функціонування різних церковних громад і особливо Римо-католицької церкви, яка довгий час займала панівне становище на Правобережній Україні, в нових політичних реаліях кінця ХVІІІ – першої третини ХІХ ст. Тому мета пропонованого дослідження полягає у тому, щоб з'ясувати характер змін у взаємовідносинах між

російською владою, Римо-католицькою та Православною церквами. Вагомим доробком української історіографії з визначеної у статті наукової проблеми стало видання 10-ти томної "Історії релігії в Україні" (2003 р.). Особливо варто відзначити четвертий том, який присвячено функціонуванню Римо-католицької церкви в Україні. В цей же час з'явились праці Н. Стоколос, Т. Тхоржевської, Ю. Хитровської, Е. Зваричука та ін., в яких розкриваються різні сторони життя Римо-католицької церкви, державно-церковна політика російського самодержавства.

Після поділів Речі Посполитої (1793 та 1795 рр.) російське самодержавство прагнуло ліквідувати конфесійну строкатість приєднаних територій – об'єднати на духовно-релігійній основі Правобережну Україну з Росією. Тому завдання органів влади полягало в тому, щоб обмежити впливи та повністю контролювати Римо-католицьку церкву, яка підтримувала прагнення місцевої шляхти відродити польську державу. Ці завдання влада прагнула виконати шляхом закриття католицьких храмів, монастирів, секуляризації її земельної власності та ліквідації унійної церкви. Домінуючу роль у регіоні повинна була відігравати православна церква – форпост російського самодержавства на українському Правобережжі. У цьому цілком можна погодитись із Ю. Хитровською, яка стверджує, що саме православний клір став провідником урядової політики у краї, опорою її імперських зазіхань. Правобережні ієрархи погодились із відведеною їм роллю гвинтика у загальнодержавному бюрократичному апараті і вони не за страх, а за совість підтримували поліцейсько-самодержавний режим Російської імперії [13, с. 91].

Ще в період існування Речі Посполитої визначалась автономність суспільно-правового статусу Римо-католицької церкви, оформленого Литовським статутом, підкреслювалася незалежним від адміністративно-територіального церковно-адміністративним поділом. Римо-католицька церква в Правобережній Україні канонічно не підлягала державним інституціям, а папській курії і тому була незалежною. Суспільно-правовий статус римо-католицького духовенства у Речі Посполитій був досить високий. Воно мало юридичний імунітет, було активним у громадському житті, контролювало видання літератури з релігійної та моральної проблематики, суттєво впливало на економічне, суспільно-політичне та культурне життя регіону [9].

На період 1793–1795 рр. населення, яке сповідувало католицизм, складало значну частину населення західних регіонів Російської імперії – 1,9 млн. осіб. Для контролю над життям римо-католицьких громад при кожному повіті формувались деканати, а при губерніях – єпархії [9]. В результаті поділів Речі Посполитої під владу царської Росії на Правобережній Україні потрапили дві римо-католицькі єпархії: Луцька та Кам'янецька. Самодержавство шукало оптимальний варіант вибудови відносин з римо-католицьким кліром. Причинами цього слугувало

розуміння владою, що на приєднаних землях римо-католицька церква залишалась досить впливовою і могла бути ідейним та організаційним фактором протидії русифікаційним діям влади. Тому самодержавство, перш за все, прагнуло організувати адміністративне управління римо-католиками, обмежити їх можливості в економічній, суспільній та духовній діяльності. Ще Катерина II утвердила характер взаємовідносин католиків з російською владою, розпочала обмежувати вплив католиків на населення приєднаних територій. В 1772 р. під тиском Катерини II Віленський єпископ призначив Ст. Сестренцевича генеральним вікарієм (намісником) частини Віленського єпископства, а у 1773 р. особливим указом імператриці було утворено самостійне Могильовське єпископство, на чолі якого став Сестренцевич. У січні 1782 р. єпископ Сестренцевич призначається Катериною II духовним головою всіх католиків латинського обряду, які проживали на теренах Російської імперії, з титулом митрополита Могильовського, але лише у 1784 р. Ватикан узаконив це рішення [6, с. 179]. Проросійська орієнтація Сестренцевича викликала до нього різку опозицію з боку значної кількості католицьких священиків –прихильників відновлення Речі Посполитої. Можливо, тому і звернення Катерини II до Папи Пія VI з проханням про надання Сестренцевичу титулу кардинала залишилось без відповіді [6, с. 179]. Водночас нелогічним в цьому контексті став трактат, підписаний 11 (22) липня 1793 р. у м. Гродно з королем Польщі, який проголосив, що Римо-католицька церква, яка вступала під владу Російської імперії, отримує всі права та привілеї, а римо-католицькому духовенству надаються всі громадянські права, і йому дозволено користуватися своїми маєтками та безперешкодно виконувати духовні треби [6, с. 180]. Катерина II гарантувала римо-католицькому духівництву, що їм і їх нащадкам залишать непорушними головні засади римської віри. А маніфестом від 30 жовтня 1794 р. Катерина II, з одного боку, офіційно надавала римо-католикам право на необмежене публічне віросповідання і законне володіння своїм майном. Проте Катерина II прагнула діяти так, щоб не допустити посилення Римо-католицької церкви на щойно приєднаних до Росії територіях. Катерина II заборонила римо-католицькому кліру безпосередньо підпорядковуватися Ватикану [3]. Жовтневим маніфестом 1794 р. позбавляла права підпорядковуватись будь-якій владі за межами імперії. Також Катерина II була проти відкриття офіційного представництва (нунціатури) Святого Престолу у Петербурзі. Водночас вона, незважаючи на заборону діяльності єзуїтів Климентом XIV, дозволила їм мешкати і працювати в Україні, зокрема на Правобережній Україні. Поряд з цим окреслювала вимоги до римо-католицьких священиків: знання російської мови, прийняття присяги на вірність російському самодержавству (обов'язково до виконання), заборона монахам жити за рахунок подаяння [3].

Павло I продовжив політику Катерини II на підпорядкування та підкорення римо-католицького кліру владі імператора. За наказом царя 3 лютого 1797 р. було створено при юстиц-колегії департамент римо-католицьких справ. У 1798 р. департамент відділили від колегії і підпорядкували архієпископу Ст. Сестренцевичу, якого ще у січні 1782 р. Катерина II, всупереч всім канонам Римо-католицької церкви, призначила головою Могильовської римо-католицької архієпископії, а 3 лютого 1784 р. єпископу надана була вся повнота влади над римо-католицькими монахами. Законом від 7 березня 1799 р. римо-католики підпорядковувались російським законам та розпорядженням. Це означало, що на чолі всіх церков у Російській імперії стоїть імператор [3].

Олександр I, не дивлячись на загальну лояльність до римо-католиків, ще більше контролював всі сфери діяльності священиків. З цією метою 13 листопада 1803 р. Римо-католицька духовна колегія стала вищим органом управління римо-католицьким духівництвом в Російській імперії, а місцевими органами управління в кожній єпархії ставали духовні консисторії. Фактично всі органи управління ставали підзвітними і підконтрольними самодержавству [13].

Не дивно, що протягом кількох десятиліть XIX століття Римо-католицька церква поступово втрачала свій колишній вплив у регіоні і перетворилась на базу опозиції до влади. Її опозиційність можна пояснити кількома причинами: по-перше, політичним, економічним морально-духовним тиском царизму та російського православ'я на католицьку та унійну церкви; по-друге, громадянським патріотизмом, який охопив переважну більшість священнослужителів і знаходив свій прояв у прагненні відродити Річ Посполиту [10, с.66].

Така державно-правова політика самодержавства спонукала римо-католицьке духівництво до активної участі в польському повстанні 1830–1831 рр. в захист власних інтересів. За підрахунками дослідників до повстання були причетні 64 католицьких, 31 уніатських і 7 православних священиків. 33 з них боролися у повстанських загонах із зброєю в руках (20 римо-католиків і 13 греко-католиків). Це складало лише 2,5% від загальної кількості повстанців [5, с. 223]. Важливими опорними пунктами повстання були монастирі. Маючи земельні володіння, а відповідно – грошові та продовольчі ресурси, коні, необхідні спорядження, ченці активно допомагали повстанцям, самі вели збір коштів на користь повстання серед населення. Монастирі в однаковій мірі зі світськими базами повстання були пунктами збору повсталих і центрами розгортання збройних операцій, забезпечували повстанські тили [5, с. 223]. Серед них виділялись Дубровицький піарський монастир, домініканський і василіанський монастирі у місті Овручі, Почаївський монастир у Кременецькому повіті. За офіційними даними, більш як півсотні монастирів Правобережної України так чи інакше брали участь [14, с. 81].

Враховуючи суспільно-політичні та релігійні процеси, які відбувались на Правобережжі в діяльності Римо-католицької церкви можна виділити три періоди: перший (1795–1830) – період формування її нової інституційної структури та спроби її усунення на периферію громадсько-релігійного життя; другий (1830–1831) – період піднесення суспільної активності католицької церкви та духівництва, що було викликано польським національним повстанням; третій (з 1832 р.), коли римо-католики підпадають під повну залежність від російського державного механізму.

Цей процес особливо проявився після польського національного повстання 1830–1831 рр., коли була виявлена причетність католицького духовенства до повстання. Так, 3 грудня 1830 р. Комітет у справах Західних губерній прийняв рішення про конфіскацію майна католицьких монастирів. Відповідно до прийнятого циркуляру конфіскації підлягало майно католицьких орденів, які взяли участь у повстанні, які мали кріпаків іншого, не католицького віросповідання, монастирі, які не мали мінімальної, встановленої канонічними правилами, кількості ченців.

У грудні 1831 р. Микола I підтримав рішення Комітету. У Західних губерніях передбачалось закрити 191 і залишити діючими 113 католицьких монастирів. На Волині мали закрити 35 монастирів і 18 планувалось залишити діючими [14, с. 82]. 19 липня 1832 р. цар затвердив подання міністра внутрішніх справ графа Д. Блудова “Про зменшення і перетворення римо-католицьких монастирів”. З метою ліквідації будь-яких впливів римо-католицької церкви на суспільне життя регіону Д. Блудов закликав залишити у віданні єпархіальної влади лише капітали. Нерухомість маєтків належало передати до казни. Щоб заспокоїти віруючих і духовенство, уряд обіцяв направити доходи від маєтків на утримання парафіяльних шкіл, які мали перейти під управління православно-духівництва. Передача в казенне відомство маєтків покладалася на цивільних і військових губернаторів [14, с. 83].

До згаданого вище рішення Комітету додавався царський указ від 19 липня 1832 р. “Про ліквідацію деяких римо-католицьких монастирів” [12, с. 32]. В результаті на Правобережній Україні було закрито 61 монастир, з них на Волині – 35, Поділлі – 19 і Київщині – 7 [5, с. 224].

Крім репресивних дій російський уряд робив спроби залучити на свій бік та простити те духовенство та шляхту, які б добровільно із повинною з’явилися і визнали свою вину перед самодержцем. Саме на це був спрямований імператорський указ від 4 червня 1831 р. “Про всемілостиве прощення осіб, повернутих від Польщі губерній, які з’являться добровільно із повинною” [12, с. 34]. У січні 1833 р. Київський генерал-губернатор В. Левашов отримав розпорядження від Миколи I не повертати на православ’я всі католицькі костели, щоб не піднімати ще одну хвилю протистояння як із духовенством так із шляхтою – католиками.

Як зазначають О. Крижанівський та С. Плохій, з того часу спостерігалась певна стабілізація становища римо- католицького духовенства на Правобережній Україні [5, с. 226].

Однак всі справи римо-католицької церкви перебували під контролем Київського генерал-губернатора. Лише з його дозволу могли відкриватись нові костели та каплиці, за його згодою призначались ксьондзи на парафіяльні посади і т. д. [12, с. 30]. У травні 1833 р. Київський генерал-губернатор В. Левашов видав розпорядження про нагляд за католицькими священиками і цензуру їх проповідей. Обов'язки по нагляду покладались на міську поліцію, яка мала взяти під свій нагляд богослужіння у католицьких та уніатських храмах. По всій території Правобережної України за католицьким духовенством було встановлено нагляд. Більше того, католицькі єпископи Західних губерній імперії повинні були видрукувати “благонадійні” проповіді і розіслати їх по приходах (плебаніях) [12, с. 35].

Російський уряд здійснив черговий наступ на католицизм. До 1835 р. на Правобережжі залишилось 2258 римо-католицького і 1135 осіб уніатського духовенства; діяло 383 костели та 33 римо-католицьких монастирів, 139 уніатських церков та 8 монастирів [1, с. 42].

Таким чином, грубо порушуючи канони католицької церкви, російське самодержавство наприкінці XVIII – в першій третині XIX століття прагнуло силою закону та силою влади підпорядкувати римо-католиків своїм імперським інтересам. Така політика штовхала римо-католицьке духовенство в опозиційний до самодержавства табір, що яскраво проявилось в ході польського повстання 1830 – 1831 рр.

Список використаних джерел та літератури:

1. Буравський О. Римо-католицька церква в контексті міжконфесійних відносин у Правобережній Україні в 30–50-х рр. XIX ст. // Історичні студії. – 2010. – С. 41-46.

2. Вйбе И. Н. Католические монастыри в политике российской власти в Западном крае (1831–1832) // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И.Герцена. – СПб., 2008. – № 32(70), ч. 1: (Общественные и гуманитарные науки). – С.119–121.

3. Зваричук Е. Особливості державно-правової політики російського самодержавства щодо Римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – в першій третині XIX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2009_16/osoblivosti%20derjavno-pravovoi.pdf

4. Зваричук Е. Римо-католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Е.О. Зваричук ; Чернів. Нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с.

5. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х кн. – Кн. 3: Кінець XVI – середина XIX століття. – К. : Либідь, 1994. – 335 с.
6. Овсиенко Ф. Католицизм в Росии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://religio.rags.ru/journal/2009/2009sv3_20.pdf
7. Попов М. Митрополит Станислав Богуш-Сестренцевич и Павел I [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inst.by/basis/publ/XII19.pdf>
8. Скус О. Греко-католицька церква в умовах інкорпорації Правобережної України Російським царизмом // Південний архів. Історичні науки: Збірник наукових праць. – Вип. 31-32. – С. 182-194.
9. Скус О. Римо-католицьке духовенство Уманщини в контексті європейських впливів XIX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2010_57/ist/ist9.pdf
10. Тхоржевська Т. Католицька церква в Україні: від влади до опозиції // Інтелекція і влада. – 2003. – Вип. 1. – С. 62–67.
11. Тхоржевська Т. Конфесійна політика російського царату щодо Католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/iiv/2006_8/059-064.pdf
12. Хитровська Ю. Організаційно-правове становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Si/2010_30/Hutrovska.pdf
13. Хитровська Ю. Російське самодержавство та офіційна політична позиція Римо-католицького та Греко-католицького духовенства Правобережної України наприкінці XVIII – у середині XIX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12.APSN_2007/Istoria/20632.doc.htm
14. Шостак І. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – в першій половині XIX століть. – Білий-Дунаєць ; Острогож, 2005. – 200 с.